



## ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАР ИҚТИСОДИЙ САЛОҲИЯТ ТАҲЛИЛИНИ АХБОРОТ МАНБАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТАСНИФИ

*Наргиза Самадова,*

*ТМИ, "Иқтисодий таҳлил" кафедраси катта ўқитувчиси*

*Тошкент, Ўзбекистон*

*Email: [nargizasamadova050@gmail.com](mailto:nargizasamadova050@gmail.com)*

## INFORMATION SOURCES OF ECONOMIC COMPETENCE ANALYSIS OF ECONOMIC SUBJECTS AND THEIR CLASSIFICATION

*Nargiza Samadova,*

*Tashkent Institute of Finance, senior teacher*

*Tashkent, Uzbekistan*

*Email: [nargizasamadova050@gmail.com](mailto:nargizasamadova050@gmail.com)*

### **JEL Classification: M1, M4, M49**

**Аннотация.** Мазкур мақолада хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий салоҳиятини таҳлил қилишда ахборот манбаларининг аҳамияти ва таҳлил қилиш жараёнида қўлланиладиган ахборотларнинг ишончлилигини таъминлаш, мулкдорлар, бошқарув органлари, инвесторлар ҳамда бошқа манфаатдорларнинг қизиқишларини инобатга олган ҳолда иқтисодий салоҳиятни ахборот манбаларини таснифлаш ва уларнинг хусусий ва умумий кўрсаткичлар тизимини шакллантиришнинг услубий жиҳатларини такомиллаштириш, миллий иқтисодиёт хусусиятларини инобатга олган ҳолда инвестициявий жозибадорликни яхшилашга қаратилган иқтисодий салоҳиятни бошқариш усулларини такомиллаштириш масалалари ҳамда мамлакатимизда барқарор ва мутаносиб иқтисодий ўсишни таъминлаш, иқтисодий ислохотлар самарадорлигини ошириш, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолатини чуқур таҳлил қилган ҳолда янги ўсиш

нуқталарини аниқлаш ҳамда мавжуд иқтисодий салоҳиятдан етарлича фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан Замонавий бошқарув жараёнларининг самарали ва натижадор бўлиши бевосита уларнинг ишончли, илмий асосланган ва таҳлилий ахборотлар билан ўз вақтида таъминлашга боғлиқдир. Шунингдек, бугунги кунда бошқарув жараёнида ўрганиладиган масалалар, бошқарув объектлари ва натижага таъсир этувчи омиллар шунчалик кўпки, натижада ҳар бир жараён, фаолият ёки объектни алоҳида ўрганиш, якуний натижага ўзининг таъсирини кўрсатади.

**Abstract.** In this article, the importance of information sources in the analysis of the economic potential of economic entities and ensuring the reliability of the information used in the analysis process, taking into account the interests of owners, management bodies, investors and other interested parties, classifying economic potential information sources and improving the methodological aspects of forming their system of private and general indicators, issues of improving economic potential

management methods aimed at improving investment attractiveness, taking into account the characteristics of the national economy, and ensuring stable and proportionate economic growth in our country, increasing the effectiveness of economic reforms, identifying new growth points based on an in-depth analysis of the current state of socio-economic development of the regions, and using the existing economic potential sufficiently special attention is paid to use. In particular, the effectiveness and efficiency of modern management processes directly depends on their timely provision with reliable, scientifically based and analytical information. Also, today there are so many issues, objects of management and factors affecting the result that are studied in the process of management, that as a result, the study of each process, activity or object separately shows its influence on the final result.

**Калим сўзлар:** иқтисодий салоҳият, ахборот манбалари, ахборот таъминоти, ички манбалар, ташиқи манбалар.

**Keywords:** economic potential, information sources, information supply, internal sources, external sources.

**Қириш.** Жаҳонда макро, мезо ва микро даражада бизнес субъектлари иқтисодий салоҳиятини ифодаловчи кўрсаткичлар тизимини шакллантириш, уларни ҳисоблаш йўллари аниқлаш, таҳлил қилиш ва баҳолаш усуллари такомиллаштиришга қаратилган илмий изланишларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий салоҳиятини таҳлил қилиш ва баҳолашнинг замонавий ёндашувларини ишлаб чиқиш, таҳлил жараёнида қўлланиладиган ахборотларнинг ишончлилигини

таъминлаш, мулкдорлар, бошқарув органлари, инвесторлар ҳамда бошқа манфаатдорларнинг қизиқишларини инобатга олган ҳолда иқтисодий салоҳиятни таснифлаш ва уларнинг хусусий ва умумий кўрсаткичлар тизимини шакллантиришнинг услубий жиҳатларини такомиллаштириш, миллий иқтисодиёт хусусиятларини инобатга олган ҳолда инвестициявий жозибadorликни яхшилашга қаратилган иқтисодий салоҳиятни бошқариш усуллари такомиллаштириш масалалари замонавий илмий тадқиқотларнинг устувор йўналишларидан бирига айланмоқда.

Сўнгги йилларда глобал иқтисодиётга кескин таъсир этган коронавирус пандемияси ва геосиёсий можароларга қарамай 2022 йилдаги 3 фоизлик пасайишдан кейин 2023 йилда 1,9 фоиз, 2024 йилда эса 2,7 фоизга ўсиши кутилаётганлиги жаҳон иқтисодиёти салоҳиятининг мустақамлигини кўрсатмоқда.[1] Бу эса жаҳон бизнесида фаолият кўрсатаётган хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий салоҳиятини тўғри ва самарали баҳолаш услубиётини янада такомиллаштириш, мавжуд имкониятлар ва яширин резервларни аниқлаш орқали янги ўсиш нуқталарини белгилаш, амалдаги кўрсаткичлар тизимини иқтисодий ўсишнинг асосий йўналишларидан келиб чиқиб қайта шакллантириш ҳамда инвестициявий жозибadorликни ошириш нуқтайи назардан иқтисодий салоҳиятни таҳлил қилиш усуллари ишлаб чиқишни тақазо этмоқда.

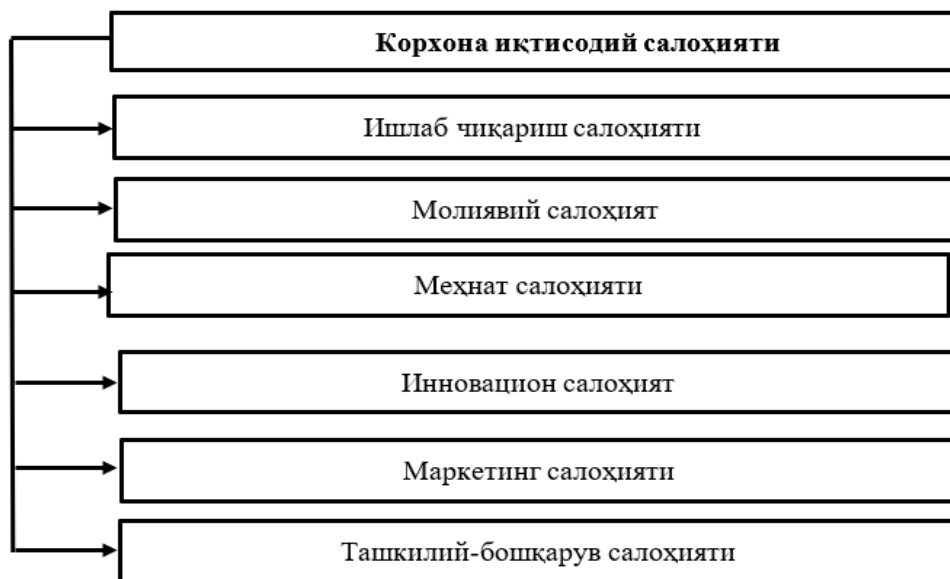
Мамлакатимизда барқарор ва мутаносиб иқтисодий ўсишни таъминлаш, иқтисодий ислохотлар самарadorлигини ошириш, хуудларни ижтимоий-иқтисодий

ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолатини чуқур таҳлил қилган ҳолда янги ўсиш нуқталарини аниқлаш ҳамда мавжуд иқтисодий салоҳиятдан етарлича фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Эндиликда, «Худудларни барқарор ва жадал ривожлантириш учун уларнинг комплекс ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожланишини, табиий хом ашё ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини, иқтисодий ва инвестициявий салоҳиятини, шунингдек, худудларнинг бошқа қиёсий устунликларини баҳолашнинг ягона тизимини жорий этиш».[2] устувор вазифалардан бири сифатида белгиланган.

**Материал ва метод.** Корхона иқтисодий салоҳиятига бағишланган кўплаб адабиётлар ва илмий нашрларда унинг қайсидир бир элементи ёки бўмаса маълум ёндашув асосида иқтисодий салоҳиятга баҳо бериш масаласи ўрганилган. Ҳанузгача иқтисодий салоҳиятни таҳлил қилиш ва баҳолаш борасида олимлар томонидан косенсусга

эришилган бирор метод мавжуд эмас. Чунки, иқтисодий салоҳият серқирра йўналиш бўлиб, уни мақсаддан келиб чиқиб турлича таҳлил қилиш мумкин.

Иқтисодий салоҳият таҳлилининг назарий асосларини хорижий ва МДҲ мамлакатлари олимларидан Р. Э Атоян, М. А Ястребинский, Г. Е. Баженов, О. А. Кислицына, Р. А. Белоусов, В. А. Дорошенко, Б. А. Осипов, Ю. Д. Шмидт, В. П. Красовский, А. Р. Ханов, П. П. Табурчак, М.К. Старовойтов, П.А. Фомин ва бошқаларнинг замонавий илмий ишлари ташкил этади. Ушбу тадқиқотларда корхона иқтисодий салоҳияти деганда унинг узоқ муддатли фаолиятини таъминлаш ва стратегик мақсадларига мавжуд ресурслардан самарали фойдаланган ҳамда имокниятларни ҳисобга олган ҳолда эришиш қобилияти тушунилади. Бизнинг фикримизча, корхона фаолияти ва унинг иқтисодий салоҳиятини комплекс таҳлил қилиш нуқтайи назардан уни қуйидаги компонентлар асосида ўрганиш мақсадга мувофиқдир (1-расм).



1-расм. Корхона иқтисодий салоҳиятини комплекс таҳлил нуқтайи назардан таркиби».[3]



Ушбу ёндашув асосида иқтисодий салоҳиятни таркиблаш иқтисодий салоҳиятни комплекс таҳлил қилишда унинг ҳар бир элементи бўйича кўрсаткичларни ресурслар, компетенциялар ва имкониятлардан иборат учта муҳим мезон бўйича шакллантиришни мақсадга мувофиқдир.

**Натижалар.** Хўжалик юритувчи субъектларнинг мавжуд ресурслардан фойдаланиш самарадорлигига баҳо бериш, ички резервларни аниқлаш, стратегик бошқарув қарорларини қабул қилиш орқали узоқ муддатли инвестициявий лойиҳаларни самарали амалга ошириш, бизнес субъектлари ўртасида ўзаро манфаатли шартномаларни тузишда иқтисодий салоҳиятни тўғри баҳолаш орқали юзага келиши мумкин бўлган рискларни камайтириш мақсадида иқтисодий салоҳиятни тўғри ва аниқ таҳлил қилиш ҳамда баҳолаш бўйича услубий асосга бўлган эҳтиёж ортиб бормоқда. Хўжалик юритувчи субъектлар иқтисодий салоҳиятини ифодаловчи кўрсаткичларни аниқлаш ва таҳлил қилишга оид амалдаги усул ва услубларни танқидий таҳлил қилиш орқали уларни замонавий ёндашувлар, ривожланишнинг янги йўналишлари талабларидан келиб чиқиб такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда ҳам иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли даромадини

ошириш борасида қатор ислохотлар амалга оширилиб, бир қатор ижобий натижаларга эришилди. Хусусан, мамлакат ялпи ички маҳсулоти 2016 йилги 255421,9 млрд сўмдан 2022 йилда 888341,7 млрд. сўмга, саноат маҳсулотлари ҳажми эса 111869,4 млрд. сўмдан 553265,0 млрд. сўмга, асосий капиталга киритилган инвестициялар 51232,0 млрд.сўмдан 266240,0 млрд сўмга етганлиги макро даражада иқтисодий салоҳиятнинг ўсиб бораётганлигидан далолат бермоқда.[4] Бирок, эришилган натижалар ҳалиям мамлакатимизнинг мавжуд иқтисодий салоҳиятига мос эмаслиги, аслида юқорида натижаларга эришимиз мумкинлиги ва бунинг учун барча имкониятлар етарли эканлиги эътироф этилмоқда. Президентимиз Шавкат Мирзиёев бу борада қуйидаги фикрларни айтиб ўтганлар: “Биз 2030 йилгача ялпи ички маҳсулотимиз ҳажмини 160 миллиард долларга етказишдек жуда катта марра олдик. Бунга эришиш албатта осон бўлмайди. Лекин бу йўлда аниқ ҳисоб-китобларимиз, реал имкониятларимиз бор. Табиий бойликларимиз, меҳнат ресурсларимиз, интеллектуал ва маънавий салоҳиятимиз, иш тажрибамиз етарли.” [5]

Мамлакатимизда тадбиркорлик соҳасига берилаётган улкан имкониятлар ва амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар натижасида тадбиркорлик субъектлари сони кескин ортиб бормоқда (1-жадвал).

1-жадвал

**Худудлар кесимида фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар сони**  
(деҳқон ва фермер хўжаликларисиз), (1 январь ҳолатига кўра, бирликда)

Худудлар	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил
Ўзбекистон Республикаси	268428	285531	323517	398133	475197	528929

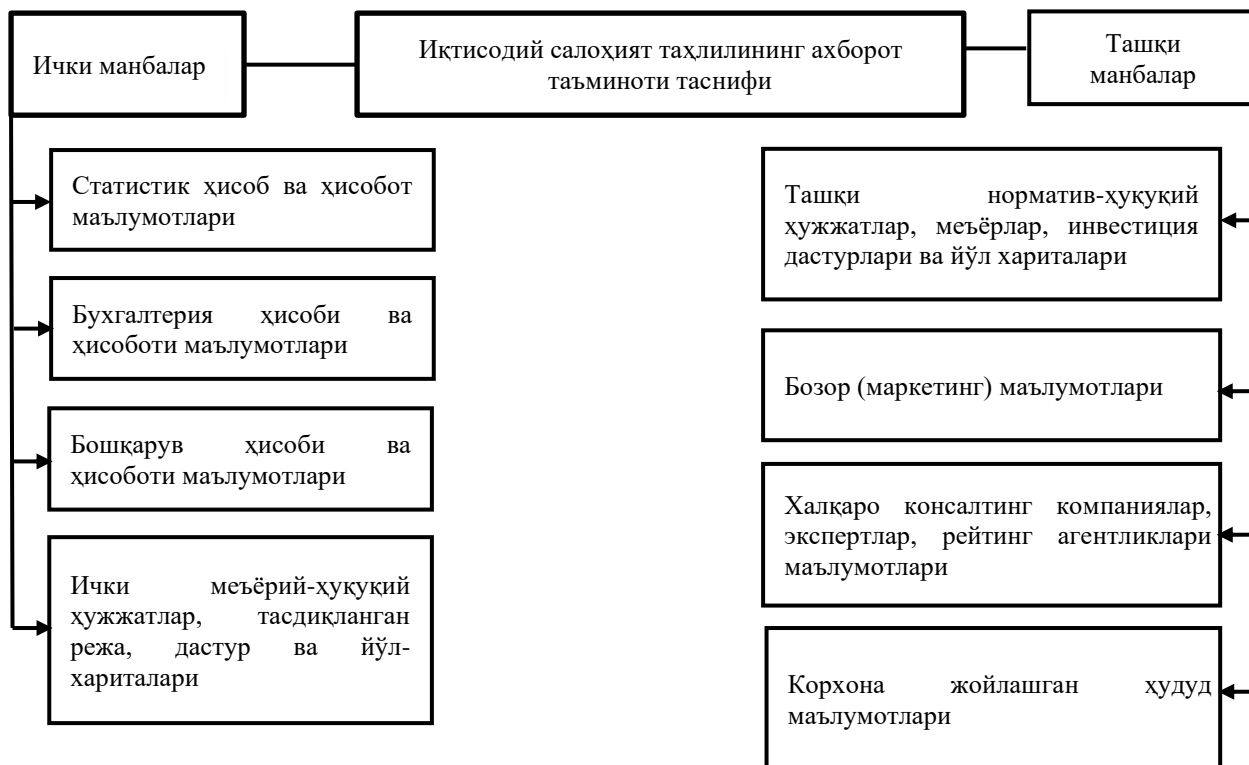
Қорақалпоғистон Республикаси	12946	13742	15590	18404	21968	23721
Андижон	26278	24644	27391	30740	36726	40474
Бухоро	14809	15625	18115	23459	28233	31160
Жиззах	10694	12008	14226	17190	20993	22714
Қашқадарё	18005	18471	20915	25259	30180	36168
Навоий	8771	9469	11175	17067	20133	22711
Наманган	18746	19952	21269	25909	30882	33422
Самарқанд	19435	21061	25066	31354	38946	46667
Сурхандарё	13003	13719	15172	19220	25367	28291
Сирдарё	8993	9392	10367	13169	15425	15920
Тошкент	25019	26919	31030	38523	46173	50296
Фарғона	23310	25571	29128	35379	42241	46622
Хоразм	13342	13674	14837	18614	21979	25160
Тошкент ш.	55077	61284	69236	83846	95951	105603

Жадвал маълумотларидан хулоса қиладиган бўлсак мамлакатимизда 2022 йилда 2021 йилга нисбатан жами 53732 та корхона ва ташкилотлар фаолияти ортанлигини кўришимиз мумкин. Бу эса 2021 йилга нисбатан фаолият юритаётган жами корхона ва ташкилотлар сонининг 11,3 фоизга ошганлигини кўрсатмоқда. Ўз навбатида мазкур корхоналар янги иш ўринлари яратилиши, мамлакатда ишлаб чиқарилаётган ялпи ички маҳсулот қийматининг ортиши ва бошқа бир қатор макроиқтисодий кўрсаткичларнинг ўсишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Юқорида келтириб ўтилган маълумотлар, таҳлил натижалари ва фикрларга асосан янги корхоналарни ташкил этиш ва уларнинг иқтисодий салоҳиятини ҳаққоний баҳолаш асосида ишни

самарали ташкил этиш мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг драйвер йўналиши эканлигини айтиш мумкин.

Корхона иқтисодий салоҳиятини ифодаловчи кўрсаткичларнинг таҳлил қилиниши харажатларни камайтириш, фойдани ошириш, мавжуд ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш ҳамда аниқланмаган имконият(резерв)ларни топиш имконини беради.

Иқтисодий салоҳиятни таҳлил қилиш ва баҳолаш учун фақатгина хўжалик ҳисоби маълумотлари билан чекланиб бўлмайди. Шу боисдан, иқтисодий салоҳият таҳлилининг ахборот манбаларини қуйидагича таснифлашни таклиф этамиз (2-расм).



**2-расм. Иқтисодий салоҳият таҳлиlining ахборот манбалари таснифи [6]**

Ушбу расмда келтириб ўтилган ахборот манбалар фақатгина корхона бошқаруви томонидан иқтисодий салоҳиятни комплекс баҳолаш учун зарур ахборотларни тўплашга қаратилган. Бироқ, инвестициявий қарорлар қабул қилиш нуқтайи назардан инвесторлар ёки бошқа манфаатдорлар томонидан корхона иқтисодий салоҳиятини таҳлил қилиш ва баҳолаш учун очик бўлган молиявий ҳисобот маълумотлари уларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжини тўлиқ қондирмайди. Шу билан бирга мазкур маълумотлар асосида корхона иқтисодий салоҳиятини таҳлил қилишда қўлланиладиган бир қатор кўрсаткичларни аниқлаш имконияти бўлмайди. Масалан, бухгалтерия балансида асосий воситалар, номоддий активлар, инвестициялар, жорий

активлар умумий кўринишда берилди, аммо уларнинг муҳим таркибий элементлари аналитик ҳисоб ҳужжатларида қолади. Шу боисдан, олиб борилган тадқиқотлар натижасида ҳўжалик юритувчи субъектларнинг “Ҳисоб сиёсати”га молиявий ҳисоботга изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришларда акс эттириладиган ҳамда иқтисодий салоҳиятни корхона мулки нуқтайи назардан очиб беришга мўлжалланган “Асосий воситалар, номоддий активлар, молиявий инвестициялар, жорий активлар тўғрисида қисқа умумлашган ахборот” номли махсус шакл киритиш таклиф этилди. Ушбу шаклни киритиш орқали маҳаллий ва хорижий инвесторлар, потенциал кредиторлар ва бошқа ахборот фойдаланувчиларга корхона иқтисодий



салоҳияти тўғрисида молиявий ҳисобот шаклларида ўз аксини топмаган қўшимча маълумотларни тақдим этиш орқали молиявий ҳисоботнинг шаффолиги ва оммабоплигини оширишга эришилади. Бунинг натижасида хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий салоҳияти таҳлилининг ахборот таъминоти кенгайтирилади, жорий ва узоқ муддатли активлар билан боғлиқ салоҳият кўрсаткичларни ҳисоблашдаги аниқлик ошади.

**Мунозара.** Замонавий бошқарув жараёнларининг самарали ва натижадор бўлиши бевосита уларнинг ишончли, илмий асосланган ва таҳлилий ахборотлар билан ўз вақтида таъминлашга боғлиқдир. Шунингдек, бугунги кунда бошқарув жараёнида ўрганиладиган масалалар, бошқарув объектлари ва натижага таъсир этувчи омиллар шунчалик кўпки, натижада ҳар бир жараён, фаолият ёки объектни алоҳида ўрганиш, таҳлил қилиш орқали қарор қабул қилинмаса, бу якуний натижага ўзининг таъсирини кўрсатади. Айнан мана шу сабаб туфайли хўжалик юритувчи субъектларда иқтисодий таҳлил бир қанча турларга бўлиб амалга оширилмоқда.

Таҳлил ишларининг натижадорлиги унинг ахборот таъминотига бевосита боғлиқдир. Таҳлилда қўлланиладиган ахборот манбалари таҳлил қилинаётган объектнинг хусусиятларидан келиб чиқиб турлича бўлади. Бирок, иқтисодий таҳлилнинг ахборот манбаларига хўжалик ҳисобини юритиш натижасида олинган маълумотлар ва ташқи манбалардан олинган маълумотлар киради.

**Хулоса.** Мамлакат иқтисодий салоҳиятини унинг қуйи бўғини ҳисобланган тадбиркорлик субъектлар ташкил этади. Ҳар қандай макроиқтисодий кўрсаткич хўжалик юритувчи субъектларнинг қай даражада самарали фаолият юритаётганлиги ва уларнинг имкониятларидан келиб чиқиб шаклланади. Шу боисдан, тадбиркорлик субъектлари сонининг ортиши, фаолият соҳаларининг хилма-хиллиги, турли мулкчилик шаклларига тегишлилиги, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот (иш ва хизматлар) тури ва ҳажмининг узлуксиз ортиб боришига эришиш якуний натижада мамлакат иқтисодиёти ривожини таъминлаб берувчи асосий омил сифатида талқин этиш мумкин.

## Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. World Economic Situation and Prospects 2023 | Department of Economic and Social Affairs (un.org)
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 1 майдаги ПҚ-4702-сон «Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида»ги қарори. ПҚ-4702-сон 01.05.2020. Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида (lex.uz)
3. Махсус адабиётлар асосида тайёрланди
4. Макроко'рсаткичлар (stat.uz) Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги расмий сайти маълумотлари.
5. Халқимизнинг юксак ишончини оқлаш, эришган ютуқларимизни янги, янада улкан



натижалар билан мустаҳкамлаш – бош вазифамиз (president.uz)

6. Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.
7. <https://www.lex.uz>
8. <https://www.mf.uz>